

Олександр Колобов, Володимир Пундик

Огляд особового фонду академіка Є.Патона (Інститут архівознавства НБУВ)

В інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (далі - ІА НБУВ) зберігається особовий архівний фонд видатного вченого й спеціаліста в галузі мостобудування та електрозварювання, академіка, віце-президента Академії наук України Євгена Оскаровича Патона (1870 - 1953). Такі матеріали, доповнюючи книжковий масив НБУВ, стають у нагоді багатьом дослідникам, які разом з необхідною літературою вивчають і першоджерела - фонди особового походження багатьох учених.

Євген Патон народився у м. Ніцца (Франція) у родині російського військового інженера. 1884 року закінчив інженерно-будівельний факультет Дрезденського політехнічного інституту, в 1894-1895 рр. був асистентом на кафедрі мостів цього закладу. У 1895 р. переїхав до Росії, працював на залізничному транспорті інженером шляхів, вступив на останній курс Петербурзького інституту шляхів сполучення, у 1896 р. успішно захистив дипломний проект і одержав звання інженера шляхів сполучення. Практичну роботу поєднує з викладацькою в Московському інженерному училищі цього ж відомства. У 1901 р. захистив дисертацію з теми «Розрахунок наскрізних ферм з жорсткими вузлами» і став ад'юнктом.

Як відомого вченого й спеціаліста з мостобудування Є.Патона було запрошено і в жовтні 1904 р. обрано на посаду ординарного професора кафедри мостів Київського політехнічного інституту (КПІ), де він організував інженерний музей та кафедру мостів, якою керував протягом 26-ти років. У цьому ж закладі займав посаду декана інженерного факультету.

У створеній Є.Патоном у КПІ науковій школі мостобудування було підготовлено ціле покоління інженерів. Багато його учнів стали відомими вченими, керівниками великих проектних організацій та заводів. Це, зокрема, академіки К.Сімінський і М.Корноухов, член-кореспондент Б.Горбунов, професор П.Рабцевич, І.Олександров (заступник начальника Дніпробуду з 1928 р.).

Є.Патоном та його учнями створено численні проекти сталевих та дерев'яних мостів, розроблено конструктивні елементи мостів і опор, нові типи залізничних, шосейних та військово-польових розбірних мостів, спроектовано потужні підйомники для підірваних мостів, виконано великий обсяг досліджень стійкості мостових прольотних будов під дією навантажень.

У 1929 р. Є.Патона обирають академіком Української Академії наук. Цього ж року він засновує електрозварювальну лабораторію (з 1933 р. - Інститут електрозварювання АН УРСР) і розпочинає дослідження в галузі

електрозварювання. Фундаментальні комплексні науково-дослідні праці вченого в цій царині охоплюють проблеми міцності зварних конструкцій, механізації зварювальних процесів.

Під час другої світової війни Інститут електрозварювання було евакуйовано на Урал і розташовано на базі одного з танкових заводів. Наприкінці 1942 р. на оборонних заводах Радянського Союзу працювало 40 приладів для автозварювання, широко застосовувалося при виготовленні зброї електрозварювання.

Учений брав активну участь у громадському житті країни. Був членом багатьох наукових товариств та організацій, зокрема президії Всесоюзного наукового й інженерного технічного товариства зварщиків, головою Української ради наукових інженерно-технічних товариств, членом Міжнародної асоціації з мостів та будівельних конструкцій.

З 1937 по 1939 рр. Є.Патон був депутатом Київської міськради. У лютому 1946 р. обраний депутатом Верховної Ради СРСР.

За багаторічну плідну роботу в галузі мостобудування, електрозварювання та великий внесок у зміцнення обороноздатності країни Президія Верховної Ради СРСР нагородила Є.Патона орденами: Трудового Червоного Прапора (1940); Червоної Зірки (1942); Великої Вітчизняної війни I ступеня (1944), йому присвоєно звання заслуженого діяча науки (1940), він одержав Сталінську премію (1941), став Героєм Соціалістичної Праці (1943).

Документальний склад фонду Є.Патона:

- наукові праці (написав понад 160). Це монографії, брошури, статті, присвячені проблемам мостобудування та електрозварювання, а також складені ним проекти мостів та інших інженерних споруд з комплектами креслень. Усього разом з матеріалами, зібраними для підготовки наукових праць - 46 справ.

- біографічні документи; фотографії; документи про фондоутворювача; про діяльність вченого; особисте листування.

У фонді є одна з перших монографій вченого «Восстановление разрушенных мостов» (1918) [ІА НБУВ, ф.1, оп.1, спр.9], праці, написані самим Є.Патоном та в

співавторстві: «Восстановление мостов. Атлас ко 2-й части. Способы и приемы восстановления» (1924) [оп.1, спр.31], «Стальные мосты», т.2 (1931) [оп.1, спр.40], «Расчет и проектирование электросварных конструкций в строительной промышленности» (1933) [оп. 1, спр. 53].

Мостобудування й електрозварювання (31 наукова праця) йшли поряд у творчій біографії вченого, що відображено у фонді. Це, зокрема, такі наукові праці: «Мостові опорні частини звареного типу» (1932) [оп.1, спр.49], «Опір зварних сполук при вібраційному навантаженні» (1936) [оп.1, спр.60], «Временные технические условия на проектирование сварных пролетных строений мостов с клепаными монтажными соединениями» (1946) [оп. 1, спр. 69], «Способы прикрепления раскосов и стрек к узлам цельносварных ферм» (1953) [оп. 1, спр. 73] та ін.

Головна наукова праця Є.Патона - «Скоростная автоматическая сварка под слоем флюса» (1941) [оп. 1, спр. 64]. Цей метод зумовив переверт у технології багатьох галузей промисловості.

У фонді зберігаються також проекти різних мостів, інженерних споруд та комплекти креслень до них, а також описання проектів, пояснювальні записки, розрахунки, виконані самим Є.Патоном та в співавторстві [оп. 1, спр. 1; оп. 2, спр. 3]. Це свідчення того, що наукова та інженерна творчість вченого була нерозривно пов'язана з практикою. Більшість його наукових розробок і проектів втілено в життя.

Наявність у фонді оригіналів документів завжди істотно підвищує його цінність. Це можуть бути автографи фондоутворювача, авторизовані машинописи. Є такі документи і у фонді Є.Патона. Серед них, зокрема, складений ним проект залізної прольотної будови і кам'яних опор шосейного з їздою по низу моста через Рось у Корсуні (1914) [оп. 1, спр. 14], авторизований машинопис проекту «Разборчатый мост с ромбическими фермами пролетом до 40 м с ездой по верху и по низу под железную дорогу широкой колеи» [оп. 1, спр. 19].

Окремим підрозділом фонду є зібрані вченим матеріали, необхідні для розробки власних наукових праць. Це, зокрема, матеріали про відбудову ланцюгового моста в Києві. Є.Патон був автором проекту відбудови цього моста після громадянської війни. У фонді зберігся автограф розрахунків до цього проекту [оп.1, спр.33]. У підрозділі наукових праць містяться проекти відбудови ланцюгового моста, складені Є.Патоном [оп.1, спр.33], а в підрозділі матеріалів, зібраних фондоутворювачем - проекти, розрахунки, пояснювальні записки, комплекти креслень, газетні статті різних авторів [оп. 1, спр. 85,86].

У складі матеріалів, зібраних Є.Патоном для підготовки власних наукових праць, є колекція німецьких навчальних посібників з конструювання мостів (1900-1904) [оп.1, спр.81], пояснювальні записки, складені

різними інженерами до проектів мостів [оп. 1, спр. 82, 84], робочі записи й документи з питань створення допоміжних механізмів та кранів для будівництва мостів (1927) [оп. 1, спр. 87]. Підрозділи наукових праць Є.Патона і зібраних матеріалів взаємопов'язані.

У розділі «Біографічні документи Є.Патона» [оп.2, спр.1-7] є посвідчення про обрання його депутатом Київської міськради, біографія та коротка біографія його як кандидата в депутати Верховної Ради СРСР по Харківському виборчому округу тощо.

Є в фонді фотопортрети вченого [оп.2, спр.9], фотографії, на яких він зображений разом з президентом АН УРСР О.Богомольцем; героєм Великої Вітчизняної війни С.Ковпаком; наркомом танкової промисловості В.Малишевим (на полігоні під час випробування танків, побудованих з застосуванням методів електрозварювання); з синами.

У розділі «Документи про Євгена Оскаровича Патона» (11 справ) є матеріали різних авторів, присвячені академіку. Це, зокрема, брошури «Герой Соціалістичної Праці, дійсний член АН УРСР Є.О.Патон» (1945) та «Трудовая жизнь (биографический очерк академика Евгения Оскаровича Патона)» (1945) С.Островської; стаття Н.Рибакі «Ученый - патриот» («Правда Украины» від 7 березня 1950 р.); збірник у двох томах, присвячений 80-річчю від дня народження та 50-річчю наукової діяльності Є.Патона (1951); брошура О.Хідекелі «Евгений Оскарович Патон (к 100-летию со дня рождения)» (1970); стаття академіка Б.Медовара «Работа Института электросварки АН УССР в годы Отечественной войны».

Розділ «Документи про діяльність Є.О.Патона» відображає працю вченого в Інституті електрозварювання АН УРСР, засновником і незмінним директором якого він був з 1930-х років і до кінця життя. Тут є документи про організацію, будівництво та діяльність установи (1933-1943), листування Є.Патона з Й.Сталіним, М.Хрущовим, Раднаркомом СРСР, наркомом танкової промисловості, де вирішувалися питання індустріального розвитку та підвищення обороноздатності СРСР напередодні та під час Великої Вітчизняної війни, з іноземними фірмами з питань відбудови підірваних мостів тощо; програма дослідження, пояснювальна записка та інші документи про науково-технічну допомогу підприємствам Донбасу у справах будівництва доменних печей з електрозварюваними з'єднаннями (1933-1937) [оп.2, спр.26].

Розділ особистого листування Є.Патона представлений телеграмами видатним ученим та політичним діячам.

Хоча особовий фонд Є.Патона в ІА НБУВ порівняно невеликий, він сприймається як цілісний комплекс документів, що повноцінно відображає життя та діяльність видатного вченого.